ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΙΖΟΝΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Authoring : *Panou Eirini* *(27/10/2008)*

For citation : *Panou Eirini , «Λατρεία της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη», 2008, Encyclopaedia of the Hellenic World, Constantinople*
URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12525>

Λατρεία της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη

Summary :

---

1. Εισαγωγή.

Η Carr υποστήριξε σε προόσφατο άρθρο της ότι 'η δημόσια εικόνα της Παναγίας απέκτησε το ιδιαίτερο βυζαντινό περιεχόμενό της στην Κωνσταντινούπολη'.[1] Ο ισχυρισμός αυτός αποδεικνύεται βάσιμος μελετώντας την διαχρονική πορεία της λατρείας της Θεοτόκου στην βυζαντινή πρωτεύουσα. Μέσα από τις ποικίλες θεολογικές και πολιτικές εξελίξεις, η Παναγία συνδέθηκε στενά με την Κωνσταντινούπολη και αποτέλεσε ισχυρό ιδεολογικό σύμβολό της, που βρήκε εφαρμογή σε διάφορες πτυχές του Βυζαντινού πολιτισμού.

2. Πέμπτος αιώνας : Σύνοδος Εφέσου - Λείψανα.

Ένα πρώτο σημαντικό βήμα στην λατρεία της Παναγίας ήταν η σύνοδος της Εφέσου το 431 όπου η ως τότε Μαρια αναγνωρίστηκε ως Θεοτόκος. Στην σύνοδο αυτή ο Κύριλλος, πατριάρχης Αλεξανδρείας, υποστήριξε την ιδιότητα της Παναγίας ως Θεοτόκου εναντίον του Νεστορίου ο οποίος καθαιρέθηκε από την σύνοδο αφού υποστήριξε την ιδιότητα της Παναγίας μόνο ως Χριστοτόκου.[2] Στην ίδια σύνοδο επικυρώθηκε η ομιλία του Πρόκλου πατριάρχη Κωνσταντινουπολης η οποία ομιλία σηματοδοτεί μια νέα εποχή στην πορεία της λατρείας της Παναγίας. Στην ομιλία αυτή η Παναγία παρουσιάζεται ως εργαστήριο όπου η ένωση των δύο φύσεων του Χριστου έγινε πραγματικότητα.[3] Μείζονος σημασίας γεγονός επίσης αποτελεί η μεταφορά στην Κωνσταντινούπολη του μαφορίου της Παναγίας επί του αυτοκράτορα Λέοντα'Α (457-474) και της συζύγου του Βερίνας και η εναπόθεσή του στην εκκλησία των Βλαχερνών, γεγονός που εορταζόταν στις 2 Ιουλίου.[4] Η εκκλησία των Βλαχερνών συνδέθηκε ιδιαίτερα με την λατρεία της Παναγίας και μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας πήγαιναν συχνά για να προσευχηθούν ή όπως μαθαίνουμε απο την αγιολογία, πολλές γυναίκες παρακαλούσαν εκεί την Παναγία για τεκνοποίηση, όπως για παράδειγμα η μητέρα του Αγίου Στεφάνου του Νέου.[5] Συγκεκριμένα στον ενδέκατο και δωδέκατο αιώνα υπάρχουν παραδείγματα λατρευτικών εικόνων της με ιδιαίτερη έμφαση στα θαύματα της Θεοτόκου στην εκκλησία των Βλαχερνών.[6] Η εναπόθεση της ζώνης της Παναγίας στην εκκλησία της Χαλκοπρατείας εορτάζονταν στις 31 Αυγούστου.[7] Όσον αφορά όμως για την παρουσία της ζώνης στην Χαλκοπρατεία δεν έχουμε στοιχεία πριν τον όγδοο αιώνα πριν δηλαδή την ομιλία του πατριάρχη Γερμανού.[8]

3. Έκτος αιώνας : Εορτές - Θαύματα.

Οι εξελίξεις αυτές θα οδηγήσουν κατά την διάρκεια του έκτου αιώνα στην καθιέρωση ορισμένων θεομητορικών εορτών. Η πρωιμότερη εορτή ήταν η Κοίμηση της Θεοτόκου που καθιερώθηκε επί αυτοκράτορα Μαυρικίου (587-602).[9] Ωστόσο η ομιλία του πατριάρχη Πρόκλου για την Θεοτόκο μπορεί να υποδηλώνει ήδη στον πέμπτο αιώνα την ύπαρξη της εορτής αυτής στην Κωνσταντινούπολη.[10] Το γεγονός ότι ο Ρωμανός ο Μελωδός συνέθεσε δύο κοντάκια για την εορτή της Γέννησης της Παναγίας και του Ευαγελλισμού της αντίστοιχα, καθώς και η ομιλία του Αβραμίου που χρονολογείται πριν το 553 δείχνει ότι πιθανώς οι γιορτές αυτές καθιερώθηκαν επι Ιουστινιανού Α'(527-565).[11] Επιπλέον σε ένα γράμμα που αναφέρεται να γράφτηκε απο τον Ιουστινιανό υποστηριζεται η 25^{η} Μαρτίου ως ιστορική ημερομηνία για τον εορτή του Ευαγγελισμού.[12] Μέσα στον έκτο αιώνα επίσης πληροφορούμαστε για τα πρώτα θαύματα της Παναγίας όπως αυτά παρουσιάζονται στο έργο του ποιητή Ευάγριου.[13]

4. Έβδομος αιώνας : Προστάτιδα της Πόλης.

Στις αρχές του 7^{ου} αιωνα η Κωνσταντινούπολη κινδύνευσε από τους Αβάρους και τους Πέρσες το 626. Στην ανάγκη για προστασία του μαφορίου της Παναγίας μεταφέρθηκε από τις Βλαχέρνες στο ναό της Αγια Σοφίας και όταν πέρασε ο

Λατρεία της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη

κίνδυνος επαναφέρθηκε στις Βλαχέρνες . Στην αφήγηση που μας παρέχει ο Θεόδωρος Σύγκελλος το μαφόριο παρουσιαζεται ως θαυματουργό σύμβολο και η Παναγία ως προστάτιδα της Κωνσταντινουπολης.[14] Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει οτι ο πατριάρχης τοποθέτησε την εικόνα της Παναγίας στις πύλες της πόλης και οτι έτσι βυθίστηκαν τα εχθρικά πλοία.[15] Στον Ακάθιστο Ύμνο που θεωρείται οτι γράφτηκε μετά την πολιορκία του Χοσρόη Β' το 626, η Παναγία επίσης παρουσιάζεται ως η υπέρτατη προστάτιδα.[16] Σύμφωνα με το Πασχάλιο Χρονικό κατά την πολιορκία της Πόλης από τους Αβάρους οι προσευχές της Παναγίας απέτρεψαν το ιππικό των Αβάρων να καταστρέψει την εκκλησία των Βλαχερνών.[17] Ο ιστορικός Προκόπιος αναφέρει οτι οι εκκλησίες των Βλαχερνών και της Πηγής που χτίστηκαν από τον Ιουστινιανό Α' βρίσκοταν στα δυο άκρα των τειχών της Πόλης, που όπως επισημαίνει ο Cyril Mango μπορεί να σημαίνει ότι ήταν ήδη διαδεδομένη η πίστη στην ιδιότητα της ως προστάτιδας της πόλης δεδομένου οτι οι δύο αυτές εκκλησίες έπαιξαν ρόλο στη απόκρουση της πολιορκίας από τον Χοσρόη Β'.[18]

5. Τοπογραφία.

Ο πέμπτος αιώνας ήταν καθοριστικός για την ανάπτυξη της λατρείας της Παναγίας, ωστόσο, τα στοιχεία δείχνουν οτι η τοπογραφία δεν κινείται στα ίδια πλαίσια. Για παράδειγμα, μία από τις πρώτες εκκλησίες ίσως να χτίστηκε στο 450-460 ενω η Θεοτόκος των Χαλκοπρατείων ακολούθησε μετά το 474.[19] Οσον αφορά στον έκτο αιώνα, μεταξύ του 518 και 536 υπήρχαν επτά μόνο μοναστήρια αφιερωμένα στην Παναγία, αλλά ο αριθμός αυτος ξεπερνούσε το αριθμο εκλλησιων αφιερωμώνων σε άλλο άγιο.[20] Ο Ιουστινανός παρουσιάζεται ως ένθερμος υποστηρικτής της λατρείας της Θεοτόκου μιας και έχτισε ένα καθόλου αμελητέο αριθμό μνημείων στην Κωνσταντινούπολη και την Ιερουσαλήμ. Ο Προκόπιος αναφέρει οτι ο Ιουστινιανός ανοικοδόμησε ναό ακόμα και για την Αγία Άννα, μητέρα της Παναγίας ο οποίος βρισκόταν στην περιοχή του Δευτέρου , κοντά στην πύλη της Ανδριανούπολης, στο σημερινό Edirnekapi. [21] Ο Ιουστίνος Β' και η γυναίκα του Σοφία έκτισαν εκ νέου την εκκλησία της Χαλκοπρατείας ενω στα τέλη της βασιλείας του Ιουστίνου βλέπουμε για πρώτη φορά την εμφάνιση της Παναγίας στην πίσω όψη των Βυζαντινών μολυβδόδουλλων.[22] Όπως σημειώνει η Νίκη Τσιρώνη 'η πρώιμη εμφάνιση της Θεοτόκου στην εικονογραφία των αυτοκρατορικών μολοβδόβουλων δείχνει την διαδεδομένη λατρεία της Παναγία εντός των τειχών της Κωνσταντινούπολης ενώ ο τύπος της Οδηγήτριας μας παραπέμπει στις θαυματουργές επεμβάσεις της εικόνας της Θεοτόκου στη σωτηρία της πόλης κατά τις επιδρομές του 7^{ου} και 8^{ου} .'[23]

6. Η Παναγία ως ιδεολογία απο την εικονομαχία έως τους ύστερους Βυζαντινούς χρόνους.

Η Θεοτόκος αφού έφερε στον κόσμο τον Χριστό τιμάται στο Βυζάντιο ως το πρόσωπο μέσω του οποίου το έργο της σωτηρίας των ανθρώπων μπήκε σε εφαρμογή και μέσα σε αυτό το πλαίσιο δημιουργήθηκε και αναπτύχθηκε η λατρεία της. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στην ομιλία του Πρόκλου η Παναγία αναφέρεται ως εργαστήριο όπου η πνευματική και η υλική υπύσταση του Χριστού γίνονται ένα. Ωστόσο οι ιδεολογικές προσεγγίσεις όσον αφορά το πρόσωπό της ταυτίζονται επίσης με τις ενίοτε θρησκευτικές και πολιτικές εξελίξεις. Συγκεκριμένα, κατά την περίοδο της Εικονομαχίας η προσκύνηση των εικόνων της Παναγίας θεωρήθηκε συνώνυμο της προσκύνησης των εικόνων γενικότερα και χρησιμοποιήθηκε ως συνώνυμο ευσέβειας και 'ορθοδοξίας' στη λογοτεχνία της περιόδου.[24] Δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι από τις ομιλίες του όγδοου και ένατου αιώνα, δηλαδή κατά τη διάρκεια της Εικονομαχίας, το εβδομήντα πέντε τοις εκατό των ομιλιών έχουν αφιερωθεί στην Παναγία, και δη στη Σύλληψη και την Γέννησή της.[25] Οι Βυζαντινοί στις ομιλίες αυτές αναφέρονταν συχνά στον τρόπο σύλληψης της Παναγίας, δηλαδή με φυσικό τρόπο ή μέσω προσευχής.[26] Αν και οι απόψεις τους διαφοροποιούνται, το σημαντικό είναι ότι υπάρχει μια σαφής τάση για αναφορά στους φυσικούς προπάτορες του Χριστού όσο πλησιάζουμε στην Εικονομαχία. Και αυτό διότι τιμώντας την Παναγία, δίνεται έμφαση στην Ενανθρώπιση του Χριστού, το δόγμα δηλαδή που κυριάρχησε στη μεταεικονομαχική σκέψη.

Ο ρόλος της Παναγίας δεν ηταν μόνο στην Ενανθρώπιση του Χριστού αλλά και μεσολαβητικός. Αποτελεί δηλαδή τον κύριο μεσολαβητή των προσευχών των πιστών προς τον Χριστό σε βαθμό που στην τέχνη δημιουργήθηκε ο τύπος της Δέησης, όπου η Παναγία εμφανίζεται στην μια πλευρά του Χριστού και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος στην άλλη να μεσιτεύουν για τους πιστούς. Στη Βίβλο του Λέοντα που χρονολογείται στον δέκατο αιώνα απεικονίζεται ο δωρητής Λέοντας Σακελλάριος να

Authoring : *Panou Eirini* *(27/10/2008)*
For citation : *Panou Eirini , «Λατρεία της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη», 2008, Encyclopaedia of the Hellenic World, Constantinople*
URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12525>

Λατρεία της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη

προσφέρει την Βίβλο στην Παναγία, η οποία με το ένα χέρι δέχεται την προσφορά και με το άλλο χέρι μεταδίδει το μήνυμα ικεσίας του πιστού στον Χριστό.[27]

Πέρα από το θεολογικό πλαίσιο, άλλες προσεγγίσεις ως προς το πρόσωπο της Παναγίας σχετίζονται με το δίκαιο. Πιο συγκεκριμένα, έχουν καταγραφεί περιπτώσεις όπου εικόνες της Παναγίας χρησιμοποιούνταν στις αίθουσες των δικαστηρίων είτε για να επηρεάσουν την ατμόσφαιρα είτε για να ορκιστούν οι μάρτυρες. [28] Άλλες φορές μια εικόνα της Παναγίας αναλάμβανε να λύσει κτηματικές διαφορές.[29] Τέλος, εικόνες της Παναγίας χρησιμοποιούνταν για την πειθαρχία του Βυζαντινού στρατού, όπως βλέπουμε στις στρατιωτικές πραγματείες όπου αναφέρονται προσευχές προς την Παναγία. Όπως είδαμε παραπάνω, μέσα από την περιγραφή του Θεόδωρου Σύγκελλου η Παναγία θεωρούνταν προστάτιδα τουλάχιστον από το 626 και μετά, οπότε δεν αποτελεί έκπληξη η επίκληση σε εκείνη σε έργα στρατιωτικής φύσης αφού η ίδια αναφέρεται ως Στρατηγός ήδη στον Ακάθιστο Ύμνο.

Ως πρόσωπο με έντονο συμβολικό περιεχέμενο για την Κωνσταντινούπολη, οι απεικονίσεις της Παναγίας σκόπευαν να επηρεάσουν το προφίλ ενός δημόσιου προσώπου. Στη σφαίρα της πολιτικής ιδεολογίας, η Παναγία εμφανίζεται στα νομίσματα για πρώτη φορά επι Λέοντος ΣΤ' του Σοφού(866-912) και προβάλλει την επιθυμία του αυτοκράτορα να εδραιώσει την θέση του σε μια περίοδο που ο τέταρτος γάμος του είχε προκαλέσει τον κλήρο και τον λαό.[30]

Ωστόσο ο ρόλος της ως προστάτιδας της Βασιλεύουσας ποτέ δεν έπαψε να ισχύει. Η ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης (που βρισκόταν από το 1204 υπό Λατινική κατοχή) το 1261 από τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο (1223-1282), θυμίζει γεγονότα απο την πολιορκία των Περσών το 626. Η εικόνα της Θεοτόκου είχε αναρτηθεί στα τείχη την ώρα που ο αυτοκράτορας έμπαινε θριαμβευτής στην πόλη.[31] Ακόμα όμως και μετά την πτώση της Πόλης στα χέρια του Τούρκων το 1453 είναι εμφανής η σχέση της Παναγίας με την Κωνσταντινούπολη στο μυαλό του υπόδουλου ελληνισμού. Σύμφωνα με την παράδοση μια εικόνα της Παναγίας δάκρυσε στο άκουσμα ενός θρήνου για την απώλεια της Πόλης και της εκκλησίας της Αγίας Σοφιας.[32]

7. Η Παναγία στην τέχνη της Κωνσταντινούπολης.

Δεδομένης της λατρείας που έχαιρε η Παναγία από τον πέμπτο αιώνα και μετά, προκαλεί εντύπωση το γεγονός οτι στην Κωνσταντινούπολη σώζεται μικρό αριθμός μνημειακών απεικονίσεών της ενώ αυτές που διατηρήθηκαν χρονολογούνται από τον ένατο αιώνα και μετά. Επιπλέον, αν δεχθούμε τον ισχυρισμό της Lafontaine-Dosogne οτι η αφιέρωση ενός ναού σε άγιο σημαίνει κατά το μεγαλύτερο ποσοστό ότι το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού θα είναι αφιερωμένο στον άγιο, μπορούμε να φανταστούμε τον πλούσιο αριθμό εικονογραφικών προγραμμάτων που θα κοσμούσαν τις εκκλησίες της Βασιλεύουσας.[33]

Η Leslie Brunaker και Bissera Pentcheva έχουν υποστηρίξει οτι η λατρεία της Παναγίας δεν είχε συνδεθεί ακόμα με την λατρεία των εικόνων και ότι αυτό συνέβη ίσως και μετά την εικονομαχία.[34] Είναι γεγονός ότι όσον αφορά στην μνημειακή τέχνη, η πρωιμότερη απεικόνιση της Παναγίας χρονολογείται μετά το επισημο τέλος της Εικονομαχίας το 843. Α απεικόνιση αυτή βρίσκεται στην κόγχη του ιερού της Αγίας Σοφίας, όπου η Βρεφοκρατούσα τοποθετείται ανάμεσα στους αρχαγγέλους Μιχαήλ και Γαβριήλ. Κατά τον Cormick η απεικόνιση αυτή πρέπει να ήταν η πιο διαδεδομένη εκδοχή στον Βυζαντινό κόσμο και η συγκεκριμένη σύνθεση αναπαραγόταν στις πατριαρχικές σφραγίδες.[35] Σύμφωνα με το εικονογραφικό πρόγραμμα όπως διαμορφώθηκε μετά την επίσημη λήξη της εικονομαχικής έριδας, η Παναγία τοποθετείται στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας του ιερού, ως μεσάζοντας μεταξύ του τρούλου (ουρανού) που απεικονιζεται ο Παντοκράτορας και των κατωτέρων μερών της εκκλησίας όπου απεικονίζονται οι Άγιοι.

Παραμένοντας στην Αγία Σοφία, στο ημικυκλικό τύμπανο της εισόδου απο το νοτιοανατολικό προθάλαμο προς το νότιο τμήμα του εσωνάρθηκα η Παναγία απεικονίζεται ανάμεσα στον Ιουστινιανό 'Α και τον ιδρυτή της Βυζαντινής αυτοκρατορίας Μεγάλο Κωσταντίνο.Ο πρώτος της προσφέρει ομοίωμα της Αγίας Σοφίας ενώ ο δεύτερος ομοίωμα της Κωσταντινούπολης.[36]

Authoring : *Panou Eirini* *(27/10/2008)*
For citation : *Panou Eirini , «Λατρεία της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη», 2008, Encyclopaedia of the Hellenic World, Constantinople*
URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12525>

Λατρεία της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη

Στο μεγάλο Σέκρετο του Πατριαρχείου βλέπουμε ένα παράδειγμα Δέησης όπως αναφέρθηκε παραπάνω, δηλαδη τον Χριστό ανάμεσα στην Παναγία και τον Ιωάννη τον Πρόδρομο.[37] Επίσης σώζεται αναπαράσταση του αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ' σε στάση προσκύνησης μπροστά στον ένθρονο Χριστό ενώ η Παναγία απεικονίζεται σε Δέηση μαζί με τον αρχάγγελο Γαβριήλ. Όπως είδαμε, ο Λέων ΣΤ' ο Σοφός εισήγαγε την απεικόνιση της Παναγίας στα νομίσματά του σε μια προσπάθεια να αποκτήσει την εμπιστοσύνη του λαού και της εκκλησίας ύστερα από το τέταρτο γάμο του.Το ψηφιδωτό αυτό έχει πιθανώς την ίδια σημασία, δηλαδή να ζητήσει συγχώρεση. Ο ίδιος αυτοκράτορας έχει αφιερώσει ομιλίες στην Παναγία.[38]

Στον ανατολικό τοίχο του νότιου υπερώου σώζεται η απεικόνιση του Κωσταντίνου Θ' Μονομάχου(1000-1055) και της γυναίκας του Ζωής και στο ίδιο σημείο απεικονίζεται η Παναγία ανάμεσα στον Ιωάννη Κομνηνό Β' (1087-1143) και την γυναίκα του Ειρήνη. Τα πορτραίτα αυτά συνδέονται με αυτοκρατορικές δωρεές.[39]

Η Αγία Σοφία αποτέλεσε το κατεξοχήν χριστιανικό σύμβολο για την Κωνσταντινούπολη και τον ευρύτερο Βυζαντινό κόσμο. Η εξέχουσα θέση της Παναγίας για την Πόλη γίνεται σαφής αφενός στις πολυάριθμες απεικονίσεις της Θεοτόκου στην Αγία Σοφία και αφετέρου στο ότι οι απεικονίσεις της στο ναο αυτό έχουν τοποθετηθεί στα τρία κύρια σημεία εισόδου του Πατριάρχη και του αυτοκράτορα.[40]

Ένα πολύ σημαντικό έργο στην ιστορία της τέχνης της Κωνσταντινούπολης αποτελεί η μονή του Χριστού της Χώρας (Kariye Camii). Το πλούσιο εικονογραφικό πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε από τον Θεόδωρο Μετοχίτη, ο οποίος ετάφη στη μονή και απεικονίζεται να προσφέρει ομοίωμα της μονής στον Χριστό. Ο εικονογραφικός κύκλος της Παναγίας καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του εσωνάρθηκα και είναι όπως πάντα επηρεασμένος από το απόκρυφο Ευαγγέλιο του Ιακώβου που χρονολογείται στο 150 μ.Χ. Οπως υποστηρίζει η Lafontaine-Dosogne 'ο μαριολογικός κύκλος στη Χώρα ξεχωρίζει στην βυζαντινή τέχνη' και αυτό λόγω του ιδιαίτερα αφηγηματικού του χαρακτήρα.[41] Η Παναγία όπως και οι γονείς της παρουσιάζονται στη Χώρα ως αριστοκράτες, γεγονός που φαίνεται στις αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες και τα πολυτελή αντικείμενα που συμπληρώνουν τις σκηνές.[42] Το γεγονός οτι δε σώζονται πολλά μνημεία με τον μαριολογικό κύκλο στην Κωνσταντινούπολη δεν μας επιτρέπει να γνωρίζουμε αν εικονογραφικά η Παναγία παρουσιαζόταν συχνά ως μέλος της αριστοκρατίας

Ένα ακόμα έργο – όχι όμως μνημειακό – απεικονίζει την Παναγία ως μέλος αριστοκρατικής οικογένειας. Πρόκειται για τις ομιλίες του μοναχού Ιακώβου της μονής Κοκκινοβάφου στην Κωνσταντινούπολη που χρονολογούνται στον δωδέκατο αιώνα του οποίου την εικονογράφιση κατά το πιθανότερο ανέθεσε στο Ιάκωβο η σεβαστοκράτειρα Ειρήνη.[43]

---

1. Carr, A.W. "Η δημόσια λατρεία της Παναγίας" στο Βασιλάκη Μ. (επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη* (Αθήνα 2000) σελ. 325.

2. Price, R.M. 'Marian Piety and the Nestorian Controversy,' στο Swanson,R.N. (επιμ.) *The Church and Mary*, Studies in Church History 39 (New York 2004) σελ. 31-8. A.Cameron Η πρώιμη λατρεία της Παναγίας 3-16 Βασιλάκη, Μ. (επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ. 10.

3. See Constas, N. *Proclus of Constantinople and the Cult of the Virgin in Late Antiquity. Homilies 1-5, Texts and Translation* (Leiden 2003) σελ. 134.

4. Wenger,A. *L'assomption de la T.S.Vvierge dans la tradition byzantine du Vie au Xe siècle*, Archives de l'Orient Chrétien 5 (Paris 1955), 294-311. Cameron, A. "The Virgin's Robe: An Episode in the History of Early Seventh-Century Constantinople," *Byzantion* 49 (1979) σελ. 42-56. Macrides, R. '*Justice under Manuel I Komnenos.Four novels on court business and murder*' (Fontes Minores IV, Frankfurt 1981) σελ.152 . Για την σύγχυση μεταξύ εσθήτας και μαφορίου στην σύγχρονη βιβλιογραφία βλ. Brubaker,L. και Cunningham,M. 'Byzantine veneration of the Theotokos: Icons,relics, and eighth-century homilies' στο *From Rome to Constantinople : studies in honour of Averil Cameron* Amirav,H και Romeny, Bas ter Haar (επιμ.) σελ. 238, υποσημ. 21.

Λατρεία της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη

5. James, L. 'Art and Lies: Text, image and imagination in the medieval world' στο Eastmond,A. και James,L. (επιμ.) *Icon and word : the power of images in Byzantium*,(Aldershot 2003) σελ.59-71.PMZ 1999: 137 (442).

6. Carr, A.W. 'Η δημόσια λατρεία της Παναγίας' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ.329.

7. Macrides, R. '*Justice under Manuel I Komnenos.Four novels on court business and murder*' (Fontes Minores IV, Frankfurt 1981) σελ.152.

8. PG 98: cols 372-84.

9. Jugie, M. 'La fête de la dormition et de l'assomption de la sainte vierge en Orient et Occident' στο ATh 4 (1943). Jugie, M. *La mort et l'assomption de la sainte Vierge*, Studi e Testi 114 (Vatican City 1944); Mimouni, S.C. *Dormition et assomption de Marie: Histoire des traditions anciennes*, Théologie historique 98 (Paris 1995). Shoemaker, S. *Ancient Traditions of the Virgin Mary's Dormition and Assumption* (Oxford 2002); Wenger, A. *L'Assomption de la T.S. Vierge dans la tradition byzantine du Vie au Xe siècle*, Archives de l'Orient Chrétien 5 (Paris 1955).

10. Cunningham *Wider than Heaven Eighth-century homilies on the Mother of God* (St. Vladimir's seminary press 2009) υπό έκδοση.

11. Cunningham *Wider than Heaven Eighth-century homilies on the Mother of God* (St. Vladimir's seminary press 2009) υπό έκδοση.

12. Cunningham,*Wider than Heaven Eighth-century homilies on the Mother of God* (St. Vladimir's seminary press 2009) υπό έκδοση.

13. Cameron, A. 'Η πρώιμη λατρεία της Παναγίας' στο Βασιλάκη, Μ. (επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ. 13.

14. Maas, P. and Trypanis, C.A *Sancti Romani Melodi Cantica: Cantica Genuina* (Oxford 1963, επανεκτύπωση 1997), σελ. 280. Cameron, A. 'Η πρώιμη λατρεία της Παναγίας' στο Βασιλάκη, Μ. (επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ.13.

15. A.Cameron Η πρώιμη λατρεία της Παναγίας στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ. 14.

16. Peltomaa, L.M. *The Image of the Virgin Mary in the Akathistos Hymn* (Leiden 2001).

17. Cameron, A. 'Η πρώιμη λατρεία της Παναγίας' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ. 14.

18. Mango, C. 'Η Κωνσταντινουπολη ως Θεοτοκούπολη' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ. 22.

19. Mango, C. 'Η Κωνσταντινουπολη ως Θεοτοκούπολη' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ. 19. Mathews, T. F. *The early churches of Constantinople. Architecture and liturgy* (Pennsylvania 1971), σελ. 28-33.

20. Mango, C. 'Η Κωνσταντινουπολη ως Θεοτοκούπολη' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ. 21.

21. Προκόπιος, *Περί κτισμάτων*, επιμ. Weber, τόμ .3 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1838.) σελ. 185.Η πύλη αυτή είχε τα εξής ονόματα: Πυλη Χαρισίου, Πολυάνδριον, Μυριάνδριον και αργότερα πύλη Ανδριανούπολης. Αποτελούσε μία από τις πιο ευάλωτες περιοχές της Κωνταντινούπολης. Βλ. Talbot-Rice,D. *Constantinople : Byzantium-Istanbul* (London

Λατρεία της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη

1965) σελ. 31, 33.

22. Mango, C. 'Η Κωνσταντινουπολη ως Θεοτοκούπολη' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ. 11.

23. Πέννα, Β. 'Η απεικόνιση της Θεοτόκου στα νομίσματα και στα μολυβδόβουλλα' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ. 212-3.

24. Τσιρώνη, Ν. 'Η Θεοτόκος στην περίοδο της Εικονομαχίας' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ, 31.

25. Τσιρώνη, Ν. 'Η Θεοτόκος στην περίοδο της Εικονομαχίας' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ. 35.

26. Οι συγγραφείς και πατέρες της Εκκλησίας που έχουν γράψει για το θέμα αυτό ειναι : Ιωάννης Δαμασκηνός, Ιωάννης Ευβοίας, Κύριλλος Αλεξανδρείας, Θεόδωρος Στουδίτης, Πατριάρχης Γερμανός, Λέοντας ΣΤ' ο Σοφός, Νεόφυτος ο Έγκλειτος, Ισίδωρος Θεσσαλονίκης, Επιφάνιος Σαλαμίνας ο Νεότερος, Γεώργιος Νικομήδειας, Ιάκωβος Μοναχός, Νικηφόρος Κάλλιστος, Πέτρος μητροπολίτης Άργους, Πατριάρχες Ευθύμιος και Φώτιος, Γεώργιος Σχολάριος και Νικήτας Παφλαγονίας.

27. Ševčenko, N. 'Η Παναγία στα βυζαντινά χειρόγραφα' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ. 161.

28. Carr, A.W. 'Η δημόσια λατρεία της Παναγίας' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ.328.

29. Carr, A.W. 'Η δημόσια λατρεία της Παναγίας' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ.329.

30. Πέννα, Β. 'Η απεικόνιση της Θεοτόκου στα νομίσματα και στα μολυβδόβουλλα' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη* (Αθήνα 2000) σελ.212-3.

31. Αγγελίδη, Χρ. ,Παπαμαστοράκης, Τ. 'Η μονή των Οδηγών και η λατρεία της Θεοτόκου Οδηγήτριας' στο Βασιλάκη. Μ (επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ.373.

32. Demaras,K. *A history of modern Greek literature*,Mary P. Gianos(μτφρ.) (New York 1972) σελ.55.

33. Lafontaine-Dosogne,J. *Iconographie de l'enfance de la Vierge dans l'Empire byzantin et en Occident*[2] 1 (Brussels 1992).

34. Brubaker, L. 'Icons before iconoclasm?,' Morfologie sociali e culturali in europa fra tarda antichita e alto medioevo, *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull' Alto Medioevo* 45 (1998) σελ. 1215-54; Pentcheva, B.V. 'The Supernatural Protector of Constantinople: the Virgin and her Icons in the Tradition of the Avar Siege', *BMGS* 26 (2002), σελ. 2-41.

35. Cormick, R. 'Η Παναγία στα ψηφιδωτά της Αγίας Σοφίας' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ.112.

36. Cormick, R. 'Η Παναγία στα ψηφιδωτά της Αγίας Σοφίας' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ. 107.

37. Cormick, R. 'Η Παναγία στα ψηφιδωτά της Αγίας Σοφίας' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ.113.

Λατρεία της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη

38. Antonopoulou, T. *The Homilies of the Emperor Leo VI* (Leiden: Brill, 1997)

39. Cormick, R. 'Η Παναγία στα ψηφιδωτά της Αγίας Σοφίας' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ 118.

40. Cormick, R. 'Η Παναγία στα ψηφιδωτά της Αγίας Σοφίας' στο Βασιλάκη. Μ(επιμ.) *Μήτηρ Θεού:Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή τέχνη*, (Αθήνα 2000) σελ.117.

41. Lafontaine-Dosogne, J. 'Iconography of the cycle of the life of the Virgin' στο *The Kariye Djami. Vol.4, Studies in the art of the Kariye Djami and its intellectual background* (London 1975) σελ. 193-4.

42. Lafontaine-Dosogne, J. 'Iconography of the cycle of the life of the Virgin' στο *The Kariye Djami. Vol.4, Studies in the art of the Kariye Djami and its intellectual background* (London 1975) σελ.172. Για τα πολυτελή γυάλινα αγγεία και τη μοναδικότητά τους στις παραστάσεις στην μονή του Χριστού της Χώρας, βλ. Parani, M.G. 'Representations of Glass Objects as a Source on Byzantine Glass: How Useful Are They?', DOP 59 (2005) σελ. 18.

43. Linardou, K. *Reading two Byzantine illustrated books*. (Diss.University of Birmingham 2004) σελ. 283.

Bibliography :

Cameron A., "The Theotokos in Sixth-Century Constantinople", *Journal of Theological Studies*, 29, 1978, 79-108

Glossary :

λατρεία (χριστιανική), η

Από θεολογικής απόψεως γίνεται διάκριση ανάμεσα σε «λατρεία» και «τιμή» στον χώρο της Εκκλησίας. Σύμφωνα με την ορθόδοξη και πατερική παράδοση, που επισφραγίστηκε και από τις αποφάσεις της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου στη Νίκαια (787), η λατρεία αποδίδεται μόνο στον Τριαδικό Θεό, ενώ η τιμή στους Αγίους. Η Θεοτόκος «κατέχουσα τα δευτερεία της Αγίας Τριάδος» έχει και τα πρωτεία στην τιμητική προσκύνηση. Στην τρέχουσα γλώσσα, συνεκδοχικά και κατ' επέκταση, η λέξη λατρεία χρησιμοποιείται, από κοσμικής άποψης, όταν εξετάζονται διάφορες μορφές και πλευρές απόδοσης τιμής και προσκύνησης σε αγίους, εικόνες και λείψανα.